

אבן העזר

השם "אבן העזר" נזכר בספר שמואל. בשום ספר אחר במקרא לא מצאנוהו, ואילו בספר שמואל נזכר פעמיים, בשתי פרשיות קרובות זו לזו (שמ"א ד, א; ז, יב),¹ המדברות שתייהן במלחמת ישראל בפלשתים. מכאן הסברה הפרשנית (הקדומה; עיין לקמן) המתקבלת על הדעת, שקיים קשר בין שני המקראות הקוראים בשם אבן העזר. בעקבות סברה זו פירש רד"ק בשמ"א ד, א:

'על האבן העזר... והכתוב אמר זה, כי כשהיתה מלחמה זאת, אבן נגף היתה ולא היתה אבן העזר; ועדיין לא נקראת 'אבן העזר', כי על המלחמה האחרת שעשה שמואל עם פלשתים בין המצפה ובין השן, שקרא אותה שמואל 'אבן העזר', שעזרם האל באותה מלחמה (שמ"א ז, יב), אבל מה שנכתב הנה (ד, א) 'האבן העזר' דברי הסופר.

רד"ק סובר אפוא, כי שני המקראות דיברו באותה אבן, שהשם אבן העזר נקרא עליה אחרי נצחוננו של שמואל בפרק ז, ואילו בפרק ד קראה הכתוב "אבן העזר" על שם העתיד. דבר זה ניתן להיאמר מבחינה פרשנית, אבל הנתונים הטופוגרפיים-גיאוגרפיים מפריכים אותו. בפרק ד, א חונים פלשתים באפק, שעמדה — לפי הדעה המבוססת והמנומקת של אלט ואולברייט² וההולכים בעקבותיהם — בתל ראשה-יעין על מקורות הירקון מזרחה לפתח תקוה. אבן העזר שבפרק ז פס' יב היתה, לעומת זאת, בסביבות מצפה אשר בהרי בנימין, הרחק מאוד משם מזרחה.

גם אבסביוס³ מכיר אבן עזר אחת וקובעה בסמוך לבית-שמש. אין ספק שכוונתו לכפר

1 ליתר דיוק, שלוש פעמים, אבל שמ"א ה, א אינו אלא חזרה על השם הנזכר בשמ"א ד, א.

2 W. F. Albright, "One Aphek Or Four", *JPOS*, 2 (1922), p. 184; idem, "The Site: ראה of Aphek in Sharon", *JPOS*, 3 (1923), p. 50; idem, "Some Archeological and Topographical Results of A Trip through Palestine", *BASOR*, 11 (1923), p. 6; A. Alt, "Das Institut im Jahre 1924", *PJB*, 21 (1925), p. 51; idem, "Das Institut im Jahre 1925", *PJB*, 22 (1926), p. 69; idem, "Das Institut im Jahre 1931", *PJB*, 28 (1932), p. 19; ארץ ישראל — אנציקלופדיה טופוגרפית-היסטורית, ירושלים תשי"א, כרך א, עמ' 32; ש"א ליונשטאם, "אפק", א"מ, א, ירושלים תשי"י, טורים 501-503; מ' נאור, המקרא והארץ, ב (נביאים ראשונים), תל-אביב תשי"ד, עמ' 165.

3 E. Klostermann, *Das Onomasticon der Biblischen Ortsnamen*, Leipzig 1904, 24, 32; ע"צ מלמד, ספר האוניומאסטיקון לאבסביוס, תרביץ, ג-ד (תרצ"ג), עמ' 16, מס' 145.

(הנטוש בימינו) דיר אָפֿן, שבשמו נשמר זכר למלת "אבן" עד ימינו.⁴ לאבסביוס לא היתה, כנראה, שום מסורת או ידיעה בדבר מקומה של אפק, שכן אין הוא מזכיר כלל באונומאסטיקון את אפק שבשמ"א ד, א. לעומת זאת, זיהה את אבן העזר — כך מסביר אָפֿל — עם "האבן הגדולה" אשר בשדה יהושע בית השמשי (שמ"א ו, יד).

מי שמכיר את אפק ומבין את הרקע ההיסטורי הגיאוגרפי של שמ"א ד, איננו יכול לקבל בשום פנים את זיהויו של אבסביוס. אין להעלות על הדעת, שישראל יצאו לדיר אבן אשר על גדות נחל שורק "לקראת פלשתים" החונים באפק, במבוא נחל דיר בלוט, 35 ק"מ צפונה. כדי להציל את זיהויו של אבסביוס ואת הזהות של אבן העזר בשני הפרקים (ד-ז) מציע אבל "לתקן" את שמ"א ד, א ולקרוא במקום אפק-עזקה.

אין שחר להצעה זו הסותרת לא רק את נוסח המקרא (על כגון זה אמר כבר הגל: "אם התיאוריה אינה עולה בקנה אחד עם העובדות, וי לעובדות"), אלא גם את ההיגיון ההיסטורי של הפרשה. ההתקפה הפלשתית בשמ"א ד היתה מכוונת כלפי שילה ותוצאת הנצחון הפלשתי היתה חורבן שילה⁵ (משום כך לא חזר אחר-כך הארון למקומו הראשון, אלא נרד לבית-שמש, קרית-יערים וכו', שמ"א ו-ז). אפק היא סמוך לנחל דיר בלוט, שבו עוברת הדרך מארץ החוף אל סביבות שילה בלב הר אפרים, שהיא היעד של מלחמת פלשתים באותו פרק. עזקה, לעומת זאת, — הממלאת אמנם תפקיד נכבד במלחמות בפלשתים במסיכות אחרות (שמ"א יז, ב) — היא עיר משלט בנחל האלה בדרך מאשדוד בואך בית-לחם, ואינה עניין לפרשה זו כלל.

אמור מעתה: אפילו אלמלא היה כתוב אפק, יכולנו לשער, כי בסיס ההיערכות של הפלשתים האומרים לחדור מארץ החוף דרך נחל דיר בלוט לשילה — היה אפק = תל ראש-העין.⁶ מחנה ישראל היה ודאי לא הרחק משם, אולי בגבעת מג'דל יאבא כמו ששיער אלט.⁷ אבן העזר שבפרק ז היתה, לעומת זה, מערבה למצפה בשטח אחר.

מהו, בכל זאת, הקשר בין שתי אבני העזר?

לפני נסותנו לענות על השאלה, מן הדין שנעמוד על טעות אחת בגישתו של אבסביוס

4 F. M. Abel, *Géographie de la Palestina*, II, Paris 1938, p. 309. עיין גם: מ' אבי-יונה, "אבן העזר", א"מ, א, ירושלים תש"י, טורים 49-50.

5 עיין: תה' עח, ס-סג. חורבן שילה הוא מושג היסטורי ידוע ורווח גם במסורת חז"ל, למשל בזכחים קיח ע"ב ומקבילות רבות. ועיין: F. R. Budde, *Die Bücher Samuel (KHAT)*, Tübingen-; Leipzig 1902, p. 30; W. F. Albright, "New Israelite and Pre-Israelites Sites: The Spring Trip of 1929", *BASOR*, 35 (1929), p. 4; נאור (לעיל הערה 2), עמ' 166.

6 מוטעה הוא, כמובן, פירושו של סגל (ספרי שמואל, ירושלים תשכ"ד, עמ' לט) האומר: "אפק כאן הוא, כנראה, מקום אחר קרוב לשילה, כפי שיש להסיק מפסוק יב". המרחק בין אפק לשילה הוא כ-35 ק"מ. הרץ מן המערכה ודאי לא חס על טרחתו ומאמציו כדי להודיע דבר המפלה בעוד מועד. ועוד, "ביום ההוא" אין פירושו דווקא ביום הקרב, כי אם "באותו זמן", סמוך למאורע, וכיוצא בו הרבה במקרא.

7 לעיל הערה 2, שם, עמ' 53. [בעקבות החפירות בעיזבת צרטה הוצע לזהות שם את אבן העזר. ראה ההפניות אצל: י' פינקלשטיין, הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים, תל-אביב 1987, עמ' 68.]

וכמה מן הפרשנים והגיאוגרפים ההיסטוריים של ימינו, כגון אבל, פרס⁸ ועוד. הללו מניחים, משום מה, כי אכן העזר היתה מקום יישוב. ולא היא! בפירוש נאמר בשמ"א ז, יב: "ויקח שמואל אבן אחת וישם בין המצפה ובין השן ויקרא את שמה אבן העזר". פחות בולט ובכל זאת בטוח, כי גם בפרק ד, א אין הכתוב מדבר במקום יישוב, "ויחנו על האבן העזר"; באבן העזר לא נאמר (כמו: ופלשתים חנו באפק) אלא על האבן העזר, משמע סמוך לאבן או סלע בולט ולא בתוך עיר או כפר כלשהו.⁹

ברי אפוא כי אין הכתוב מדבר אלא בשתי אבנים נודעות, אחת בסמוך לאפק במבוא נחל דיר בלוט, ואחת הרחק משם בסביבות מצפה בהר בנימין. אף-על-פי-כן, נכונה הרגשת הפרשנות הקדומה שדרשה סמוכין בין שתי האבנים.

נאור¹⁰ משער על-פי דרכו: "וייתכן שלא חנו ישראל כלל באבן העזר במלחמת אפק והובאה אבן העזר כאן בהשפעת ז, יב למען יעמד נצחון שמואל כנגד תבוסת בני עלי בו במקום... וגם בדבר הזה יש מן הגיאוגרפיה העממית". כיוון שאין לזהות את שתי האבנים זיהוי גיאוגרפי — בזה צודק נאור — הריהו הופך את העניין ל"גיאוגרפיה עממית" ובה אינו צודק.

זהות גיאוגרפית אין כאן, אבל קשר אידיאלי-נבואי יש כאן. לא גיאוגרפיה עממית היא זו, אלא — אם אפשר לומר כך — גיאוגרפיה נבואית. כיצד?

הבעיה של שתי אבני העזר היא חלק מהבעיה הכוללת: מה הקשר בין שתי המלחמות — מפלת ישראל לפני פלשתים בפרק ד ומפלת פלשתים לפני ישראל בפרק ז? מלחמות רבות היו בין ישראל לפלשתים, ומהן בוודאי עלו בחשיבותן ובממדיהן על המלחמה המתוארת בפרק ז. מה ראה אפוא הכתוב להציג זו מול זו דווקא שתי מלחמות אלה? פרק ד מתאר את תבוסת ישראל, אגב הדגשת העובדה, כי בוא ארון ברית ה' אל המחנה לא הועיל. "ויאמרו זקני ישראל למה נגפנו ה' היום לפני פלשתים נקחה אלינו משילה את ארון ברית ה' ויבא בקרבנו וילשענו מכף איבינו" (ד, ג). אחרי זה מתאר הכתוב באריכות את בוא הארון, את תרועת השמחה של ישראל, את האימה שנפלה על פלשתים, את שיחתם על-אודות ארון ברית ה' ועוזו וכו'. ואחרי כל אלה: "וינגף ישראל... ותהי המכה גדולה מאד... וארון אלהים נלקח" (ד, י-יא). דומה שהכתוב רוצה דווקא לשנן, כי על אף מציאותו של ארון ה' ניגפון, שנכזבה תוחלתם בארון הברית. ופליאה היא לכאורה. בוכר¹¹ טוען, שיש כאן "מפנה בתולדות אמונת ישראל... הנהגת אלהים בלי ארון היא

8 אבל, לעיל הערה 4; פרס, לעיל הערה 2.

9 זוהי, לדעתי, תכלית התריגה ממסגרת הדקדוק המחייב לומר אבן העזר (ה' הידיעה כתיבה השנייה בלבד). ולא צדקו ולהאזין ובודה שמחוק את הה' הראשונה. ראה: בודה (לעיל הערה 5), שם, עמ' 33. האבן העזר פירושה — האבן, אבן העזר (=האבן שנקראה אבן העזר), ויש כאן הדגשה שאין זו אלא אבן ידועה ולא מקום יישוב. ודומה לזו "הארון הברית" (יהושע ג, יד), ופירש שם רד"ק הארון, ארון הברית (עייין גם רד"ק ל"האבן העזר").

10 לעיל הערה 2, שם, עמ' 165.

11 מ' בוכר, תורת הנביאים, תל-אביב תש"י, עמ' 58-59, ועייין גם במאמרו הגדול "שמואל

האידיאה של שמואל... וכאן שעת לידתה... ולא כעבור ארבע מאות שנה" (בימי ירמיה; עיין יר' ג, טז–יז). ולמעלה שם הוא אומר: "ושמואל נבחר... לשאת, בימים אין בהם הארון, את הקול האלהי, כנביא במקום הכהונה ובלי האפוד של הכהן המשיב תשובות". קשה מאוד להסכים שיש כאן מפנה כלשהו. מצד אחד, "הנהגת אלהים בלי ארון" קדומה היא מאוד במקרא כמות שהוא לפנינו – ואינה כלל אידיאה מהפכנית של שמואל. היא קיימת בימי האבות, שהיו בגדר נביאים (ראה, למשל, הכתוב בפירוש בבראשית כ, ז, ועוד. כל תולדות האבות הן פרשה של הנהגת אלוהים); ובימי יציאת מצרים ומעמד הר סיני האם לא היתה "הנהגת אלהים בלי ארון"?

הנביא הנושא "את הקול האלהי" אינו חידוש ואינו תחליף לכהונה ולאפוד. בתקופת השופטים, זמן רב לפני שמואל, כאשר רבו השואלים בכוהנים ובאפוד – מצאנו "איש נביא" ששלח ה' להוכיח את ישראל (שופ' ו, ז–ט) ואין ספק כי גם מלאך ה' הניבא (שם ב, א–ה) באותו הסגנון של האיש הנביא – אינו אלא איש נביא גם הוא.¹² מאידך, לא מצאנו בעניין זה כל שינוי אחרי הופעת שמואל ואחרי מעשה שביית הארון. דוד שואל הרבה באפוד (שמ"א כב, טו; כג, ב–יב, שמ"ב ב, א; ה, יט–כד) וארון ה' יוצא לפני ישראל למלחמה (שמ"ב יא, יא) עשרות שנים אחרי אותו מעשה, ימים רבים אחרי מות שמואל. אין כאן אפוא כל מפנה,¹³ ואין בתיאוריה זו כדי להסביר את כוונתו ומגמתו של פרק ד. קרובה יותר לפשוטם של דברים סברתו של סגל:¹⁴ "ללמד את ישראל את הלקח שלארון אין ערך עצמי אלא רק כסמל לשכינת ה', ושלח' אין משוא פנים אף כלפי ישראל עמו, והוא מתנהג אתם לטובה או לרעה, הכל כפי מעשיהם הטובים או הרעים". אולם אין לרדת לסוף כוונתו של הכתוב בלא השוואת פרק ד לפרק ז, ולעניין זה חשובה מאוד הערתו של כוכב:¹⁵ "אין לאלץ את יד ה', אף לא נגד הפלשתים... בני ישראל חטאו לו, והרי חייבים הם להודות ולהתפלל... וזה הרקע הרעיוני של הגרעין המקורי אשר בפרק ז". הצד השווה בפרק ד ובפרק ז הוא, שעניין שניהם מלחמה בין פלשתים לישראל. בפרק ד ניגפים ישראל, ה' אינו עוזרם – ואילו בפרק ז ה' בעזרם והם מנצחים. עיקר מגמתו של המספר הנבואי הוא לא תיאור השתלשלות היסטורית ועניינים מדיניים גיאוגרפיים

והשתלשלות הרשויות בישראל", ציון, ד (תרצ"ט), עמ' 1–29 [=הנ"ל, דרכו של מקרא – עיונים בדפוסי סגנון בתנ"ך, ירושלים תשכ"ד, עמ' 238–269].

12 ראה בפירוט במאמרי "שופטים פרק א", לעיל עמ' 64–70. נביאים אלה הוכיחו והורו כדרך כל הנביאים, ולא הטיפו דווקא "להתייחס ברצינות לוחמת לה' אלהי ישראל" כדרך נזירי המלחמה הקדמונים, כדעת כוכב, תורת הנביאים, עמ' 60.

13 כוכב מודה אמנם, כי "לא לבש המפנה שבתולדות האמונה, הנקרא בשם שמואל, צורה היסטורית מתמדת; התיקון הפרימיטיבי של הפולחן ע"י שמואל נכשל, מנהיגותו היתה אך לאפיזודה היסטורית בלבד" (תורת הנביאים, עמ' 61). במקום לומר על דבר שאי-אפשר להוכיח את מציאותו כי היה ונכשל, הלא מוטב לומר פשוט, שלא היה. לא נתכוון שמואל לחולל מפנה, וממילא לא נכשל, ופשוטם של שמ"א ב, יא ושמ"א ט, כג אינם מלמדים זאת כלל, אלא אם נוציאם מידי פשוטם.

14 ספרי שמואל, עמ' מה, בפסקה "הארון בארץ פלשתים".

15 תורת הנביאים, עמ' 59.

(מבחינה זו אין שום דמיון בין שתי המלחמות), כי אם לקח נבואי ודעת אלוהים. מדוע ניגפו ישראל באפק? כי הם סברו שפעולות חיצוניות-מיכאניות יש בהן כדי להבטיח ישועת ה'. די להביא את הארון למחנה ומיד יבוא ה' בקרבם וישעם מכף אויביהם (ד, ג). תמול ניגפו והיום ינצחו בזכות ארון ברית ה' צבאות¹⁶ השרוי עמהם, ואף-על-פי שלא שינו ממעשיהם ומחשבותיהם מאומה — ולא עוד אלא שהארון נישא בידי חפני ופינחס (ד, ד), בני בליעל אשר לא ידעו את ה' (ב, יב), נואפים וכוזי ה'. בטוחים המה כי על כל פשעים יכסה הארון — ו"אלץ" כביכול את ה' לבוא בקרבם ולהושיעם. לפיכך מדגיש הנביא, כי היה הארון עמהם ואף-על-פי-כן ניגפו, כי לא זו הדרך לזכות בישועת ה'.

ומהי הדרך הנכונה? הלא היא מתוארת בפתיחת פרק ז: הארון שוב אינו בידי בני בליעל, "ויעלו את ארון ה' ויבאו אתו אל בית אבינדב בגבעה ואת אלעזר בנו קדשו לשמר את ארון ה'". בידי כוהן¹⁷ נאמן שנתקדש נמצא עתה ארון ה', ולא חשוב כלל אם הוא יוצא בראש הלוחמים או לא.

ברם, אין זה אלא השלב הראשון של השינוי לטובה שחל בישראל, היה זה תהליך ממושך של שינוי יסודי: "ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו כל בית ישראל אחרי ה'" (ז, ב). ואולי כנגד זה מדובר בפרק ד על "היום" (פסוק ג) ועל "אתמול שלשם" (פסוק ז).

מרבית הפרטים המודגשים בפרק ז מכוונים כנגד כל האמור בפרק ד:

פרק ד, ג	פרק ז, ג, ח
נקחה אלינו משלה את ארון ברית ה'	אם בכל לבבכם אתם שבים אל ה'
ויבא בקרבנו	הסירו את אלהי הנכר מתוככם
	והעשתרות, והכינו לבבכם אל ה'
	ועבדוהו לבדו, ויצל אתכם מיד פלשתים...
	ויאמרו בני ישראל אל שמואל: אל תחרש
וישענו מכף איבנו.	ממנו מזעק אל ה' וישענו מיד פלשתים.

16 אין טעם ואין הגיון במחיקות של בודה (לעיל הערה 5, שם, עמ' 34), המקצר בעקבות תרגום השבעים והתיאוריות הספרותיות שלו וקורא "ארון ה'" בלבד. הכתוב רוצה דווקא להבליט את החשיבות שהם מייחסים לארון ואת אמונתם המוגזמת בו. לפיכך, הוא מאריך בכל מעשה הארון ואף מכנהו בשפע כינויים, כדי להמחיש את יחסם של ישראל אליו.

17 כבר העיר גלדקה במכתב אל בודה (לעיל הערה 5, בפירושו לשמואל, עמ' 47) כי אבינדב ואלעזר "שמות כוהניים" הם, ואין ספק שהצדק עם מו"ר הפרופ' קליין וצ"ל, שקבע כי אבינדב ואלעזר כוהנים היו. ראה: ש' קליין, ערי הכהנים והלויים וערי המקלט, ירושלים תרצ"ד, עמ' 11. אין יסוד לטענת סגל (ספרי שמואל, עמ' נה): "ואילו היה אבינדב כהן, לא היה בנו אלעזר נצרך לקידוש מיוחד בשביל שמירת הארון". אפילו מזבח הקטורת אשר בקודש היה טעון "קידוש וטיהור" (וטהרו וקדשו) ביום הכיפורים (ויק' טז, יט). "קדש" פירושו כאן טהר, כמו בשמ"ב יא, ד (וכמו בשמ" יט, כב וביק' שם מקביל "וקדשו" ל"וטהרו") ודווקא זה הוא הדבר שהכתוב רוצה להדגישו כאן, כי לעומת כוהנים בוזי ה', נשמר עתה הארון בידי כוהן שנתקדש, כלומר ניטהר ונתייחד (עיין יהושע כ, ז) לכך.

לא טלטול הארון בידי מאן דהו ממקום למקום מביא את הישועה, כי אם תשובה ותפילה וזעקה. לא בן לילה נהפכת מידת הדין לרחמים, כי אם על-ידי בקשת אלוהים במשך ימים רבים.

פרק ד, ה	פרק ז, ו
ויהי כבוא ארון ברית ה' אל המחנה וידעו כל ישראל תרועה גדולה ותהם הארץ.	ויקבצו המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה' ויצומו ביום ההוא, ויאמרו שם חטאנו לה'.
	וישפט שמואל את בני ישראל במצפה.

לא רוח גבוהה וזחיחות דעת על לא דבר מביאה את ישועת ה', כי אם רוח נשברה לפני ה' ושמוע בקול נביאו. והתוצאה מהי?

פרק ד, י	פרק ז, י-יא
וילחמו פלשתים וינגף ישראל וינסו איש לאהליו ותהי המכה גדולה מאד.	ופלשתים נגשו למלחמה בישראל וירעם ה' בקול גדול ביום ההוא על פלשתים ויהמם, וינגפו לפני ישראל... וירדפו את פלשתים ויכום.

זה לעומת זה נאמרו שני הפרקים הללו על כל פרטיהם,¹⁸ והוא הדין לאבן העזר. אבן העזר שבפרק ד היתה בסופו של דבר לאבן נגף (כלשון רד"ק), ואילו בפרק ז היתה זו אבן עזר באמת.

מה מצינו בפרק ד? ישראל מבקשים להבטיח את נצחונם מראש על-ידי פעולות פולחניות-סמליות שונות. אחת מאלה היא קריאת הסלע המתנשא ליד מחניהם בשם אבן העזר למען תהיה לאות ולסימן טוב. והרי זה, לדעת הנביא, מעין מעשה נחש וכישוף "לאלין" כביכול את ה' להיות בעזרם. וכשלא הספיק המעשה הסמלי הזה, עשו דבר "יותר יעיל" והביאו את הארון שעמו בוודאי יבוא ה' להושיעם. המספר הנבואי מטעים, שכל אלה הם ללא הועיל ועל-כן ניגפו ישראל.

לא כן בפרק ז. ישראל שבו אל ה' בכל לבבם, ולאחר שענה ה' את שמואל המתפלל עליהם ונגף את פלשתים, עמד הנביא ולקח אבן וקרא שמה לאחר הישועה אבן העזר, למען

18 יש עוד פרטים המדגישים את הניגוד, כגון:

ד, ו-ז	ז, ז
וישמעו פלשתים...	וישמעו בני ישראל
ויראו הפלשתים...	ויראו מפני פלשתים

הצד הירא תחילה הוא המנצח בסופו של דבר בשני הפרקים. [לפיתוח השוואה ניגודית זו עיין עוד: מ' גרסיאל, ספר שמואל א' – עיון ספרותי במערכי השוואה, באנאלוגיות ובמקבילות, רמת-גן תשמ"ג, עמ' 42-45.]

תהיה לעדה כי "עד הנה עזרנו ה'". "אבן העזר" הראשונה היתה פעולה פסולה של "סימן טוב" מעין נחש קודם המעשה. אבן העזר האחרונה היתה מעשה הלל והוריה לאחר מעשה. שתי אבני העזר אינן זהות. הראשונה היתה סמוך לאפק, והשנייה הרחק משם בסביבות מצפה. הקשר ביניהן אינו גיאוגרפי כי אם נבואי, וגם מבחינה זו אין כאן זהות כי אם ניגוד. אבן זו היא היפוכה של אבן זו. הראשונה, אבן עזר של אמונה תפלה שהיתה בסופו של דבר לצור מכשול; ואילו השנייה היתה אבן עזר של אמת, אות לאמונת אומן בהשגחת ה' וכישועתו לעושי רצונו.

שער שלישי

ממלכה וקורותיה
בראי ההיסטוריוגרפיה המקראית

